

Artikel: Wat de Bijbel ons leert over de Goten. Een historisch-taalkundig perspectief op de vroege Gotische geschiedenis, 100-400

Auteur: Elbert van Wijk

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 40.1, pp. 33-44.

© 2018 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: The origin of the Goths is unclear: for lack of an alternative, historians often rely solely on the sixth-century *Getica* by the Byzantine author Jordanes. Based on this history, it is commonly asserted that the Goths migrated southward from Scandinavia during the first centuries of the Common Era, finally appearing near the Danube delta in the early third century, where their presence is confirmed by other sources. Jordanes' account, however, is skewed by legendary elements and ethnographical topoi to such an extent that it can hardly be relied upon by modern scholars. Archaeology similarly fails to give clear answers. This paper therefore turns to historical linguistics for new data, specifically the vocabulary of the well-attested Gothic language. The early speakers of Gothic are shown to have exchanged loanwords with a variety of language communities, the locations of which cast doubt on the migration route as it is typically envisioned.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

WAT DE BIJBEL ONS LEERT OVER DE GOTEN

Een historisch-taalkundig perspectief op de vroege Gotische
geschiedenis, 100-400

Elbert van Wijk

Tweede plaats Skriptieprijs

Het eerste boek in een Germaanse taal werd niet in vroegmiddeleeuws Duitsland, Engeland of Scandinavië geschreven, maar in het Byzantijnse stadje Nicopolis ad Istrum in het huidige Bulgarije. De bisschop Wulfila, ‘apostel van de Goten’, vertaalde de Bijbel hier in het midden van de vierde eeuw naar zijn Gotische moedertaal. Deze vertaling, waarvan een flink deel de tand des tijds heeft doorstaan, staat het best bekend als een onmisbare bron voor taalkundigen die de ontwikkelingen van de Germaanse en Indo-Europese taalfamilies beter proberen te begrijpen. Ook voor de historicus van de late Oudheid bevat deze Bijbelvertaling echter aangename verrassingen. Het Gotisch van de vierde eeuw blijkt namelijk rijk te zijn geweest aan leenwoorden, die waardevolle aanwijzingen bieden voor culturele uitwisselingen in de vroegste periodes van de Gotische taalgemeenschap.

HET PROBLEEM

De oorsprong van de Goten is in nevelen gehuld. In het midden van de derde eeuw duiken zij plotseling ten noorden van de Donaudelta op in Romeinse bronnen, als één van talloze groepen lastige ‘barbaren’ die de grensgebieden onveilig maken. Hun taal wijst er echter op dat zij niet altijd in het Zwarte Zeegebied hadden geleefd en de zesde-eeuwse historicus Jordanes meent in zijn *De origine actibusque Getarum* (‘Over de oorsprong en daden van de Goten’, kortweg *Getica*) dat hun thuisland noordelijker lag, in Zuid-Scandinavië. Het verhaal zoals verteld door Jordanes lijkt op het eerste gezicht een waardevolle bron van informatie te bieden over een verder onbekend stukje geschiedenis, maar blijkt moeilijk te gebruiken als bron. Het staat vol met mythische verwijzingen en rondt ongelooftwaardige beweringen die eerder een weerspiegeling lijken te zijn van antieke literaire en etnografische conventies en mythologie dan van een historische werkelijkheid. Ook het idee van een hoog-noordelijke Gotische *Urheimat* wordt door veel moderne historici daarom eerder als mythologisch dan feitelijk gezien.¹

Geconfronteerd met de twijfelachtigheid van Jordanes’ relaas ligt een vergelijking met ander relevant bronmateriaal voor de hand. Aan verdere tekstuele bronnen over de Goten van de periode van vóór de derde eeuw ontbreekt het jammer genoeg en ook het archeologische bronmateriaal is geenszins doorslaggevend; de moeilijkheid van het één-op-één met elkaar

verbinden van materiële cultuur en etniciteit is een berucht probleem in de archeologie. De verblijfplaats van de derde- en vierde-eeuwse Goten is weliswaar succesvol geïdentificeerd als de Sântana de Mureș/Černjachovcultuur (of simpelweg de Černjachovcultuur) in wat nu de zuidwestelijke Oekraïne is - een multi-etnische archeologische cultuur waarvan de Goten slechts een deel uitmaakten - maar sterk bewijs voor vroege Gotische migraties vanuit het noorden naar dat gebied is er niet.² De afhankelijkheid van sommige archeologische vakliteratuur van het kader dat geboden wordt door Jordanes' relaas maakt het nog eens moeilijker om onafhankelijke bevestiging te vinden voor de theorie van een Scandinavische oorsprong.

WAT BIEDT DE HISTORISCHE TAALKUNDE?

De conventionele bronnen bieden kortom weinig zekerheden om mee te werken: de discussies omtrent het handjevol teksten en het weinige beschikbare archeologische materiaal zijn vaak complex en controversieel. Onder deze specifieke omstandigheden kan de historische taalkunde, normaliter van marginaal belang voor historici, plotseling een rol gaan spelen. Waar leenwoorden anders niet veel meer zijn dan kanttekeningen in analyses van teksten en materiële bronnen, blijken zij hier als waardevolle, op zichzelf staande bronnen te dienen en zeldzame ijkpunten te kunnen bieden in een veld vol onzekerheden. Niet alle leenwoorden kunnen nieuwe of interessante informatie verschaffen: sterker nog, de meeste zijn redelijk onopmerkelijk. In de Bijbelvertaling van Wulfila zijn leenwoorden gevonden die betrekking hebben tot allerlei aspecten van de samenleving - van religie en cultuur tot infrastructuur, handel en het leger - en afkomstig zijn uit meerdere talen. Voorspelbaar genoeg ontleent het Gotisch het meest aan het Latijn en Grieks, de voornaamste talen van het Romeinse Rijk waarmee de Goten vanaf het midden van de derde eeuw (op zijn laatst) tot aan de totstandkoming van de Bijbelvertaling in het midden van de vierde eeuw in intensief contact hadden gestaan.

Het wordt pas echt interessant als men kijkt naar de weinige sporen die minder bekende talen in het Gotisch hebben achtergelaten en vice versa: ook woorden uit de Keltische talen en uit het Proto-Slavisch (de moedertaal van de Slavische talen) zijn in zekere mate vertegenwoordigd in het overgeleverde corpus. Daarnaast biedt het feit dat een aantal talen op hun beurt weer woorden hebben ontleend aan het Gotisch nog meer data over vroege uitwisselingen tussen de Gotische taalgemeenschap en andere taalgemeenschappen waarmee zij buiten het Romeinse Rijk om in aanraking kwam. Door dergelijke leenwoorduitwisselingen op een rij te zetten, ze te dateren en ze te relateren aan de verspreidingsgebieden van de relevante taalgemeenschappen, kan een basale kaart geschetst

worden van de Gotische migraties die aan hun derde-eeuwse vestiging in het noordwestelijke Zwarte Zeegebied voorafgingen. Hierbij is het van belang om af te bakenen vanaf wanneer er precies sprake is van 'Gotisch': ontwikkelingen die alle Germaanse talen gemeenschappelijk doormaakten in hun vroegste, verenigde fase (in de vorm van de Proto-Germaanse moedertaal) kunnen immers niet als bewijs worden gebruikt specifiek voor de Goten. Relevant voor onze doeleinden zijn daarom de taalkundige feiten - hier vooral leenwoorden - die uniek zijn aan het Gotisch. Het Gotisch waarvan er in dit artikel sprake is, is derhalve de fase van de Gotische taal vanaf het moment dat dit dialect van de rest van het Germaanse taalgebied vervreemd begon te raken als gevolg van de vroegste migraties van haar sprekers (taalkundig gezien was het Gotisch de eerste telg van de Germaanse talen die los kwam te staan van de rest van het Germaanse kerngebied) tot het moment dat Wulfila haar in schrift vereeuwigde. De Gotische afsplitsing is door taalkundigen gedateerd in de tweede eeuw na Christus en Wulfila vervaardigde zijn Bijbelvertaling in het derde kwart van de vierde eeuw: hiermee is het relevante tijdsbestek afgebakend.³ 'De Goten' in dit essay zijn derhalve de sprekers van het Gotisch gedurende dit tijdsbestek.

Voor de historicus is het verder belangrijk om te weten dat een 'prototaal' gedefinieerd wordt als de meest recente gezamenlijke 'voorouder' van een groep gerelateerde talen die na verloop van tijd uit elkaar zijn gegroeid. In deze zin is het alledaagse Latijn van de late Oudheid bijvoorbeeld de prototaal van de Romaanse talen. In tegenstelling tot het Latijn zijn veel andere prototalen, zoals het Proto-Germaans en het Proto-Slavisch, weer niet bekend uit teksten of inscripties. In plaats daarvan zijn hun vocabulaire en grammatica wetenschappelijk gereconstrueerd op basis van observeerbare (wetmatige) overeenkomsten tussen de dochtertalen met behulp van de vergelijkende historisch-taalkundige methode, een soort taalkundige *reverse engineering*. Wanneer een term gereconstrueerd (niet geattesteerd) is, duiden taalkundigen deze aan met een asterisk. Zie bijvoorbeeld het Proto-Germaanse woord **helmaz* ('helm'), de vorm waarvan is vastgesteld op basis van onder andere *hjalmr* in het Oudnoords, *helm* in het Oudengels, Oudhoogduits en Oudfries en *hilms* in het Gotisch.⁴ Nota bene de overeenkomst tussen de korte *e* in de West-Germaanse vorm ('helm') en de korte *i* in de Gotische vorm, deze overeenkomst is wetmatig rond de meeste medeklinkers (er zijn - tevens verklaarbare - variaties, maar die zijn weer een verhaal op zich). Dit is dus ook observeerbaar in andere gevallen, zoals wanneer men bijvoorbeeld het Gotische werkwoord *wisan* ('zijn, wezen') en *wesan* in het Oudengels vergelijkt. Kleine, consistente eigenaardigheden zoals deze zijn ook handig bij het vaststellen van de specifieke Germaanse donortaal in het geval van leenwoorden uit vroege

Germaanse talen in andere talen, zoals bijvoorbeeld het Proto-Slavisch (dat een coherent taalgebied vormde tot lang nadat het Proto-Germaanse *Sprachraum* fragmenteerde).⁵

TALEN IN BEWEGING: GOTISCHE SPOREN IN OOST-EUROPA

Na deze taalkundige afbakening loont het om nogmaals de traditionele historische interpretatie van de Gotische geschiedenis tijdens de eerste eeuwen van de jaartelling onder de loep te nemen. Deze periode wordt vaak gezien als de periode waarin de Goten migreerden van een thuisland - het genoemde Zuid-Scandinavië - dat nog verbonden was aan het Proto-Germaanse taalgebied naar hun van de andere Germaanse talen afgezonderde verblijfplaats in het Zwarte Zeegebied. In deze zuidwaartse migratie zouden zij eerst stroomopwaarts langs de Wisła (de Wijssel) richting het zuidoosten van Polen zijn gemigreerd, vanwaar zij vervolgens stroomafwaarts de Dnjepr volgden naar de Zwarte Zee. Hierbij worden hun veronderstelde migraties soms gerelateerd aan verschillende archeologische culturen in deze gebieden; van de iets vroegere Wielbarkcultuur in Noord-Polen zouden zij vervolgens naar het gebied van de reeds genoemde Černjachovcultuur zijn gemigreerd (waar zij ten slotte ook opduiken in de derde eeuw) en deze hebben beïnvloed. Ondanks de reeds genoemde bronproblemen zal deze visie op de migratie (bij gebrek aan een voor de hand liggend alternatief) als voorlopig beginpunt dienen en vergeleken worden met de data die door de historische taalkunde worden verschaft.⁶

Allereerst roept zich het vraagstuk op van eenduidige Gotische invloed op talen rond het Baltische Zeegebied. Als de vroege sprekers van het Gotisch inderdaad vanuit Zuid-Scandinavië of Noord-Polen zuidwaarts migreerden, ligt het voor de hand dat vroege Germaanse leenwoorden in de talen van de Baltische regio Gotische kenmerken zouden vertonen. Beginnend met de Oostzeefinse talen (waaronder het Fins en het Ests) is zichtbaar dat deze een enorme Germaanse invloed vertonen in hun woordenschat, een beïnvloeding die reeds vóór het begin van de jaartelling tot stand kwam en nog steeds voortduurt.⁷ Een mooi voorbeeld is het Fins en Estse woord *kuningas* ('koning'), dat direct aan het Proto-Germaanse **kuningaz* ('idem') lijkt te zijn ontleend. Er is echter geen indicatie dat deze woorden aan het Gotisch of een andere gerelateerde Oost-Germaanse taal zouden zijn ontleend; ook de vroegste van deze leenwoorden lijken qua vorm eerder van een vroeg Noord-Germaans dialect te zijn afgestamd. Een Gotische oorsprong kan nergens met zekerheid worden vastgesteld.⁸

De volgende en wellicht meer plausibele kandidaten voor Gotische beïnvloeding zijn de zogenaamde Baltische talen, een tak van de Indo-Europese taalfamilie die in de hier relevante periode werden gesproken rond het gebied van de Baltische staten, Oost-Polen en Wit-Rusland.⁹ Ook

in deze talen is er een significante Germaanse invloed zichtbaar, al is er geen Baltische invloed op het Gotisch bekend. Zo kent het Oudpruisisch (dat in Noordoost-Polen gesproken werd) onder andere de termen *sarwis* ('wapens', vgl. Gotisch *sarwa*, 'idem'), *ilmis* ('helm', vgl. Gotisch *hilms*, 'idem'), *brunjos* ('wapenrusting', vgl. Gotisch *brunjō*, 'borstpantser'), *sticlo* ('glas', vgl. Gotisch *stikls*, 'drinkbeker'), *catils* ('ketel', vgl. Gotisch *katils*, 'idem') en *asilis* ('ezel', vgl. Gotisch *asilus*, 'idem'). Opvallend is dat enkele van deze woordparen uiteindelijk van Latijnse oorsprong zijn; hier genoemd zijn *catils/katils* en *asilis/asilus* die respectievelijk van *catillus* en *asellus* zijn afgeleid. Naast vormtechnische argumenten (zie bijvoorbeeld de karakteristieke Gotische korte *i* in *ilmis*, waar een andere Germaanse donortaal eerder een vorm met korte *e* zou hebben opgeleverd) is de toeschrijving van deze leenwoorden aan het Gotisch ook verleidelijk met oog op het gebrek aan andere mogelijke vroege Germaanse invloeden in Oost-Polen. De Latijnse invloed op het Baltische taalgebied kan moeilijk direct zijn geweest: er lijkt hier dus een geval te zijn van een bemiddelende Germaanse taal, mogelijk het Gotisch, die de Latijnse termen leende en ze vervolgens introduceerde in de Baltische regio.¹⁰ Dit veronderstelt wel dat de Goten eerst de Latijnse termen ontleenden en vervolgens in contact kwamen met de Baltische taalgemeenschap, wat moeilijk te verenigen is met het idee van leningen tijdens de tweede eeuw (laat staan vroeger), toen de Goten zich in hun zuidwaartse migratie zouden hebben bevonden: intensief Gotisch-Romeins contact kwam pas in de derde eeuw tot stand.

De Wijssel stroomopwaarts volgend zouden de Goten uiteindelijk in het zuidelijker gelegen Slavische taalgebied terecht zijn gekomen. Over de exacte locatie van dit gebied bestaat veel discussie, maar doorgaans stelt men dat de kern zich bevond in de regio tussen de oostelijke Karpaten en de Pripjatmoerassen: ruwweg westelijk Oekraïne en stukken Moldavië en Noord-Roemenië.¹¹ De Goten deelden het gebied van de Černjachovcultuur in de derde en vierde eeuw dan ook onder andere met Slavischtalige gemeenschappen.¹² Nadat de migratie van de Goten hen dus rechtstreeks door het Slavische taalgebied zou hebben geleid, zou de Slavische taalgemeenschap gedurende de derde en vierde eeuw continu in contact hebben gestaan met de historische Gotische vestigingen in het Zwarte Zeegebied. De Slavische talen zijn dan ook sterk beïnvloed door de Germaanse talen, waarbij het Gotisch aantoonbaar een significante rol heeft gespeeld; veel eenduidiger en uitgebreider dan bij de Baltische talen het geval was. Net zoals bij de Baltische talen is er geen bewijs voor contact tussen het Proto-Germaans en het Proto-Slavisch vóór de Late Oudheid: de twee taalgebieden lagen te ver van elkaar vandaan. De Gotische migratie en vestiging in het Zwarte Zeegebied leidde tot het eerste stratum van

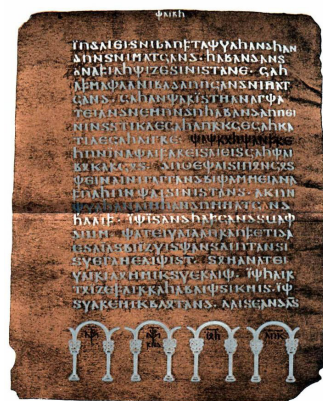
leenwoordcontact, gevolgd door een latere westwaartse uitbreiding van het Slavische taalgebied tijdens de zesde eeuw die het in aanraking bracht met sprekers van de vroegste vormen van het Oudhoogduits en andere West-Germaanse talen.¹³

Interessant is dat vrijwel ieder leenwoord in de Baltische talen dat van Gotische oorsprong lijkt te zijn, ook in het Proto-Slavisch te vinden is – waaronder de hierboven genoemde termen die uiteindelijk tot het Latijn zijn terug te leiden: taalkundigen reconstrueren de vormen **osylz* ('ezel', vgl. Gotisch *asilus*; nota bene dat de *ɔ* een korte *i* en de *z* een korte *u* weergeeft, dus lees **osilu*) en **kotylz* ('ketel', vgl. Gotisch *katils*) in het Slavisch.¹⁴ Daarnaast zijn er ook nog Gotische woorden die in zowel het Baltisch als het Slavisch terug zijn te vinden maar niet per se teruggaan op het Latijn, zoals **br̥nja* ('harnas', vgl. Gotisch *brunjō*) en **staklo* ('glas', vgl. Gotisch *stikls*). Aan de Slavische term **šelmz* ('helm', vgl. Gotisch *hilms*; de *š* geeft een sj-geluid weer) wordt geen Gotische oorsprong toegeschreven vanwege de korte *e* waar een *i* verwacht zou worden;

de vorm suggereert een latere West-Germaanse oorsprong. Er is echter ook een Kerkoslavische vorm *xilemz* (de *x* geeft een *ch*-geluid weer) die wellicht wijst op een eerdere lening uit het Gotisch, die later door vernieuwd contact met West-Germaanse talen in veel gebieden is vervangen door een vorm met korte *e*. Naast deze leenwoorden is er nog een aantal andere termen uit het Latijn die waarschijnlijk via het Gotisch in het Slavisch zijn beland, zoals bijvoorbeeld **kupiti*, 'kopen', vgl. Gotisch *kaupōn* 'handel drijven') dat – net zoals het Nederlandse *kopen* – teruggaat op het Latijnse woord *caupō* ('handelaar') en **vino* en **vinogordz* ('wijn' en 'wijngaard', vgl.

Gotisch *wein* en *weinagards*, 'idem') die uiteindelijk tot *vinum* zijn terug te leiden. Zelfs **velbbqdz* (spreek uit als **welibondu*, 'kameel', vgl. Gotisch *ulbandus*) is waarschijnlijk via het Gotisch aan een vorm in de Latijnse spreektaal ontleend; rond de benedenloop van de Donau waren tamme kamelen welbekend tijdens de late Oudheid.

Gotische leenwoorden in het Slavisch van Germaanse oorsprong zijn ook goed vertegenwoordigd, maar zijn wellicht minder interessant. Het betreft

De codex Argenteus is één van de handschriften waardoor de Gotische bijbelvertaling van Wulfila zijn overgeleverd. (bron: Wikipedia)

diverse woorden zoals bijvoorbeeld **xlēbʒ* ('brood', vgl. Gotisch *hlaifs*, 'idem'), **lēkʒ* ('medicijn', vgl. Gotisch *lēkeis*, 'arts') en **dʒlgʒ* ('schuld', vgl. Gotisch *dulgs*, 'idem'). De andere kant op bestaat er hier ook een kleine mate van beïnvloeding – aan het Slavisch ontleende het Gotisch het werkwoord *plinsjan* ('dansen', vgl. Slavisch **plęsati*), wellicht in dezelfde context waarin het Slavisch **likʒ* ('dans' of 'gezang'(?), vgl. Gotisch *laiks*, 'dans') aan een Germaanse taal ontleende (mogelijk Gotisch, maar dat is niet op taalkundige basis met zekerheid te zeggen). Verder wordt door sommigen tevens het Gotische woord *plat* ('stuk stof') aangewezen als een leenwoord uit het Slavisch; men wijst op Kerkslavisch *polotno* ('stuk linnen'),¹⁵ dat teruggaat op het Proto-Slavische **poltno* ('linnen').¹⁶ De interacties tussen de Gotische en Slavische taalgemeenschappen hadden dus duidelijke taalkundige sporen achtergelaten, klaarblijkelijk al in Wulfila's tijd. Vanaf de vijfde eeuw was de invloed van de Goten in ieder geval marginaal in het Zwarte Zeegebied (vanwege de Hunse invasies en de verdere Gotische migraties westwaarts), wat een lening gedurende de hier behandelde periode waarschijnlijker maakt. Maar hoe moet de rode draad van vroege leenwoorden vanuit het Romeinse Rijk noordwaarts naar de Baltische regio geduid worden?

EEN GESCHIEDENIS IN LEENWOORDEN

Gebleken is dat termen zoals het Latijnse *caupō*, *asellus* en *catillus* naar het Gotisch zijn geleend als *kaupōn*, *asilus* en *katils* en dat zij daarna naar het Slavisch zijn geleend als **kupiti*, **osyl* en **kotyl* – vormen die met enige mate van zekerheid tot het Gotisch terug te leiden zijn. Vervolgens zijn in het Oudpruisisch *asilis* en *catils* geattesteerd. Vergelijkbare gevallen zijn de Gotische termen *brunjō* en *stikls*, die zich in het Proto-Slavisch als **brŋja* en **stǫklo* manifesteerden en in het Oudpruisisch als *brynjos* en *sticlo*. Ten slotte is er het geval van *hilms*, waar er ondanks de West-Germaanse vorm van het latere **šelmz* verder ook nog een eerdere lening via het Gotisch in het Slavisch lijkt te hebben bestaan, een lening die tevens zichtbaar is in het Oudpruisische *ilmis*. De suggestie wordt gewekt dat er specifieke termen zijn die door de Goten zijn geïntroduceerd in Oost-Europa – met name handels- en wapenterminologie – die vervolgens een eigen leven zijn gaan leiden. Sommige van deze termen zijn uiteindelijk van Latijnse oorsprong, andere zijn Germaans. Het feit dat er relatief weinig leenwoorden in het Baltisch zijn die met enige plausibiliteit tot het Gotisch zijn terug te leiden wijst er in ieder geval wel op dat Baltisch-Gotisch contact minder intensief zou zijn geweest dan het contact tussen de Proto-Slavische taalgemeenschap en de Goten. Dit impliceert dat de Balten verder gesitueerd waren van de Gotische invloedssfeer dan de Slaven: een mogelijk argument tegen het idee van een Gotische aanwezigheid in het Baltische Zeegebied.

Hierbij moet wel rekening gehouden worden met een alternatieve

verklaring, namelijk dat de Goten vóór hun migratie simpelweg niet invloedrijk genoeg waren om als bron te dienen voor leenwoorden in andere talen en pas een significante invloed uit begonnen te oefenen naarmate hun vestigingen aan de Zwarte Zeekust groeiden. Een mogelijke conclusie zou dan kunnen zijn dat, waar de Goten ook vandaan kwamen, zij vanaf de derde en vierde eeuw pas een significante invloed uit begonnen te oefenen op naburige talen. De mogelijkheid die door meerdere auteurs is geopperd, dat de Slaven mogelijk de bemiddelaars vormden die Gotische leenwoorden naar de Baltische taalgemeenschap overbrachten tijdens de vierde eeuw, wordt daarmee waarschijnlijker dan het idee dat de leenwoorden tijdens de migratie vóór de derde eeuw al geleend zouden zijn.¹⁷ Hoe het ook zij, er is geen hard taalkundig bewijs voor contact tijdens een migratie zuidwaarts vanaf de Baltische Zee. Dit ontkracht de kern van Jordanes' verhaal niet – het laat enkel zien dat de veronderstelde migratieroute niet noodzakelijkerwijs ondersteund wordt door de taalkunde. Er bestaat echter nog een laatste taalgemeenschap die tot nog toe onbesproken is gebleven en die deze migratieroute wel twijfelachtiger maakt: de Kelten.

Het contact tussen Keltische en Germaanse talen gaat terug tot vóór het ontstaan van het Gotisch als aparte taal, toen een aantal woorden in het Proto-Germaans aan het Keltisch werden ontleend, waaronder **brunjōn* ('maliënkolder, pantser') en **lēkijaz* ('arts'), die zich in het Gotisch ontwikkelden tot de hierboven genoemde termen *brunjō* en *lēkeis*.¹⁸ Cruciaal is echter het feit dat er vier Keltische leenwoorden in het Gotisch bekend zijn die in geen enkele andere Germaanse taal overgenomen zijn en daarom waarschijnlijk pas na de afsplitsing van het Gotisch geleend zijn. Deze zijn in ieder geval *kēlikn* ('toren, bovenkamer', vgl. Gallisch *celicnon*) en *sipōneis* ('volgeling', vgl. Gallisch **sepānios*). Ten slotte lijken ook *alēw* ('olie') en *lukarn* ('lamp') Keltisch qua vorm, alhoewel beide termen uiteindelijk terug te traceren zijn tot de Latijnse woorden *oleum* en *lucerna*.¹⁹ Het bestaan van deze leenwoorden suggereert dat de Goten in de hier behandelde periode in een positie moeten zijn geweest om niet alleen handelstermen uit het Keltisch te lenen, die geen andere Germaanse taal leende, maar ook om woorden over te nemen die betrekking hebben tot onroerend goed – amper een typische categorie voor *Wanderwörter* – en sociale verhoudingen; indicaties van een hechter soort contact dan enkel handel. De kleine hoeveelheid dergelijke woorden doet niets af aan de implicaties van het verrassende feit dat ze überhaupt bestaan. Gezien het feit dat Keltische talen zich tussen de tweede en vierde eeuw niet verder oostwaarts bevonden dan het gebied dat nu Tsjechië en Oostenrijk is,²⁰ zijn deze leenwoorden – met name ook met oog op de schijnbare hechtheid van het contact die blijkt uit het soort woorden dat geleend werd – moeilijk

verenigbaar met het idee van een migratie die de Goten vanaf Noord-Polen naar de Zwarte Zee zou hebben geleid. Sterker nog, het wordt door sommige taalkundigen gebruikt om het idee te ondersteunen, dat een Centraal- of Zuid-Duitse oorsprong voor de Goten waarschijnlijker is.²¹

Deze wilde theorie ontstond in de jaren tachtig op basis van een ander soort onderzoek: een kwantitatieve studie van overeenkomsten tussen de woordenschaten van verschillende Germaanse talen, waaruit bleek dat het Gotisch nog het meest gemeen heeft met zuidelijke Hoogduitse dialecten en niet zozeer met Noord-Germaanse talen zoals het Oudnoords dat in Scandinavië werd gesproken.²² Deze studie werd niet heel enthousiast ontvangen. Verder was zij methodologisch niet al te robuust en heeft daarom weinig invloed gehad op andere onderzoekers: pas sinds de herevaluatie van het Keltische bewijs naar aanleiding van een toenemende scepsis over het verhaal van Jordanes lijkt deze interpretatie van de vroege Gotische migraties weer enige populariteit te genieten.²³ Het bewijs dat geboden wordt door leenwoorden, zo lang het los van bestaande kaders wordt geïnterpreteerd, bevestigt in ieder geval weinig aan het idee van een zuidwaartse migratie; het compliceert deze gedachtegang juist. Het is geenszins duidelijk dat de Goten uit het noorden naar hun derde- en vierde-eeuwse vestigingsgebied in het noordwestelijke Zwarte Zeegebied migreerden; een westelijke oorsprong is ook denkbaar. Handelsroutes, niet zuidwaartse migratie, dienen dan ter verklaring van de Gotisch-ogende leenwoorden in het Baltisch. Na de opkomst van de Goten als regionale politieke grootmacht wordt de Gotische taalgemeenschap tijdens de derde en vierde eeuw in deze interpretatie een tijdelijke schakel in een proces van noordwaartse diffusie (beginnend in het Romeinse Rijk) van goederen en de woorden waarmee zij werden aangeduid.

CONCLUSIE

Uit dit alles is duidelijk geworden dat de historische taalkunde evenmin als het historische en archeologische bewijs makkelijk interpreteerbare data oplevert – het is geen panacea voor het probleem van de Gotische prehistorie. Hoewel het moeilijk blijkt om grote historische narratieven te baseren op enkel leenwoorden, maakt het feit dat hun duiding los kan staan van bestaande historiografische kaders ze tot een ijkpunt waaraan interpretaties van de tekstuele en archeologische bronnen kunnen worden getoetst. Hierbij moet wel de kanttekening geplaatst worden dat leenwoorden alleen deze functie kunnen vervullen als taalkundigen hun etymologieën enkel baseren op vormtechnische taalkundige argumenten en niet op veronderstelde historische verklaringen. Een terugkerend probleem in de vakliteratuur is namelijk dat – vergelijkbaar met de interpretatie van het archeologische bronmateriaal – leenwoorden worden toegeschreven

aan een bepaalde donortaal op basis van historische argumenten (vaak waar doorslaggevend taalkundig bewijs ontbreekt en men toch een antwoord zoekt). Hierdoor sijn bestaande historische interpretatiekaders door in de taalkundige data en ontdoen deze van hun onafhankelijkheid als bron. Voor de taalkundige is dit niet zo'n groot probleem; voor de historicus die iets nieuws probeert te leren van de taalkundige is dit enigszins frustrerend.

De keerzijde van de nadruk die hier is gelegd op de taalkunde, is dat een paar honderd jaar aan onderzoek naar Jordanes en de Oost-Europese oudheid terzijde is geschoven in de zoektocht naar 'onafhankelijk' bronmateriaal. De conclusies die uit dit vrijwillig aan tunnelvisie lijdende onderzoek te trekken zijn, moeten daarom verder in meer detail vergeleken worden met het literaire en archeologische bewijsmateriaal, om te kijken waar er precies incongruenties bestaan tussen de verschillende typen bronnen en te kijken hoe die verklaard kunnen worden. Kortom, nu duidelijk is geworden dat leenwoorden een functie kunnen vervullen als bron in deze kwestie en er enkele tentatieve conclusies kunnen worden getrokken over de vroege Gotische migraties, zou er een bredere behandeling van de Gotische ontstaansgeschiedenis moeten volgen die het geheel van dit nieuwe, uitgebreide bronnencorpus in acht neemt. Pas zodra dat op een genuanceerde en weloverwogen manier gebeurt, kan de waarde van het taalkundige bewijs volledig worden begrepen.

Elbert van Wijk volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is voornamelijk geïnteresseerd in de sociale en taalkundige geschiedenis van Europa en het Middellandse Zeegebied tijdens de late Oudheid en vroege Middeleeuwen.

NOTEN

- 1 T. S. Burns, 'The Early Gothic migrations', *History in Africa* 9 (1982) 1-20.
- 2 M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (Cambridge 2006) 62-68.
- 3 S. Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic: Origin and accentuation* (Leiden 2012) 10, 52.
- 4 G. Kroonen, *Etymological dictionary of Proto-Germanic* (Leiden 2013) 219. Zie ook de *Introduction* (pp. xv-xli) van dit boek voor een korte – al zij het wellicht wat intimiderende – blik op de wetenschappelijke basis voor dergelijke reconstructies.
- 5 Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, 72-73.
- 6 Voor een overzicht van de problematiek omtrent de primaire bronteksten, zie: A.S. Christensen, Cassiodorus, *Jordanes and the history of the Goths: Studies in a migration myth* (Kopenhagen 2002). Voor een overzicht van de problemen rond het archeologische bronmateriaal, zie het hierboven reeds aangehaalde werk van M. Kulikowski.
- 7 P. Kallio, 'The stratigraphy of the Germanic loanwords in Finnic', in: Askedal, J.O. en H.F. Nielsen ed., *Early Germanic Languages in Contact* (Amsterdam, PA 2015) 23-38.
- 8 T. Hofstra, 'Zur Frage der gotischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen', *NOWELE* 58/59 (2010) 195-215.
- 9 J. Udolph, 'Baltisch, Slavisch, Germanisch: Kontakte und Beziehungen aus der Sicht der Onomastik', in: Askedal, J.O. en H.F. Nielsen ed., *Early Germanic Languages in Contact* (Amsterdam, PA 2015) 39-74, aldaar 69-71.
- 10 D. Green, *Language and history in the early Germanic world* (Cambridge 1998) 170-172.
- 11 Udolph, 'Baltisch, Slavisch, Germanisch', 69-71.
- 12 Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, 59-64.
- 13 Ibidem, 62-69.
- 14 De in deze paragraaf genoemde Proto-Slavische vormen en hun etymologieën zijn – tenzij anders aangegeven – ontleend aan Pronk-Tiethoff's reeds geciteerde *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, met name het vijfde hoofdstuk.
- 15 W.P. Lehmann, *A Gothic etymological dictionary* (Leiden 1986) 273.
- 16 R. Derksen, *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon* (Leiden 2008) 411.
- 17 Green, *Language and history*, 172; F. Kortlandt, *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic* (Leiden 2010) 27-31.
- 18 D. Ringe, *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic* (Oxford 2006) 296.
- 19 Green, *Language and history*, 156-158, 204; Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, 53-54.
- 20 Green, *Language and history*, 158.
- 21 Kortlandt, *Studies in Germanic*, 27-31.
- 22 W. Mańczak, 'Kamen die Goten aus Skandinavien?', *Indogermanische Forschungen* 87 (1982) 127-137.
- 23 Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, 55-57.